

УДК: 341.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.14>

ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА БЕЗВІСНО ВІДСУТНІМИ ЧИ ОГолоШЕННЯ ЇХ ПОМЕРЛИМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Філіппова А.Ю.,

*студентка 2 курсу, факультету прокуратури**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Філіппова А.Ю. Визнання іноземців та осіб без громадянства безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими під час воєнного стану.

У статті висвітлено питання визнання іноземців та осіб без громадянства безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими, як одну з ключових проблем, що постає перед Україною і міжнародною спільнотою у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України. Так, із 24 лютого 2022 року, внаслідок збройної агресії в країні зникли без вісти понад 15 тисяч осіб, серед яких є іноземці й особи без громадянства.

Виходячи з аналізу чинних нормативно-правових актів національного законодавства визначено підстави та правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. Встановлено, що у розглянутому питанні ключове значення має останній з відомих особистих законів особи. Наведені підходи для визначення особистого закону фізичної особи. Акцентовано увагу на понятті особи, що зникла безвісти за особливих обставин, якими і є воєнні дії та тимчасова окупацією частини території України. Детально окреслено процедуру визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. Розглянуто міжнародні договори, зокрема двосторонні угоди України, у яких регламентовано досліджуване питання, зокрема, Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи від 25 червня 2015 р., яка присвячена зниклим особам під час збройного конфлікту в Україні. Проаналізовано досвід зарубіжних країн у регулюванні досліджуваного питання, а саме процедури та способи пошуку зниклих осіб, які можуть стати позитивним досвідом для запровадження в нашій державі. Україна вже рухається в бік покращення цієї системи шляхом запровадження Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. З'ясовано, вітчизняне законодавство забезпечує основу для визнання іноземців зниклими безвісти, але процес може бути покращений через співпрацю з іноземними урядами та організаціями.

Ключові слова: іноземець, особа без громадянства, особистий закон фізичної особи, безвіс-

но відсутня особа, особа, зникла безвісти за особливих обставин, оголошення особи померлою, колізійна прив'язка.

Filippova A. Recognition of foreigners and stateless persons as missing or declaring them dead during the state of martial.

The article highlights the issue of recognizing foreigners and stateless persons as missing or declaring them dead as one of the key problems facing Ukraine and the international community in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine. Thus, since February 24, 2022, more than 15,000 people, including foreigners and stateless persons, have disappeared as a result of armed aggression in the country.

Based on the analysis of current normative legal acts of the national legislation, the grounds and legal consequences of recognizing a natural person as missing or declaring him dead have been determined. It was established that the last of the known personal laws of a person is of key importance in the issue under consideration. Approaches for determining the personal law of an individual are given. Attention is focused on the concept of a person who went missing under special circumstances, such as military operations and the temporary occupation of part of the territory of Ukraine. The procedure for recognizing a natural person as missing or declaring him dead is outlined in detail. International treaties, in particular bilateral agreements of Ukraine, are considered, which regulate the issue under study, in particular, the Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe of June 25, 2015, which is dedicated to missing persons during the armed conflict in Ukraine. The experience of foreign countries in regulating the researched issue, namely the procedures and methods of searching for missing persons, which can become a positive experience for implementation in our country, is analyzed. Ukraine is already moving towards improving this system by introducing the Unified Register of Persons Disappeared Under Special Circumstances. It found that domestic legislation provides the basis for declaring foreigners missing, but the process could be improved through cooperation with foreign governments and organizations.

Key words: foreigner, stateless person, personal law of a natural person, missing person, person missing under special circumstances, declaring a person dead, collision binding.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення на територію України. Масовані обстріли та окупація українських територій є причинами загибелі великої кількості людей та їх зникнення. Серед осіб зниклих безвісти в зоні бойових дій є іноземні громадяни та особи без громадянства. Визнання іноземців зниклими безвісти або померлими в контексті військової агресії Російської Федерації в Україні має значні наслідки для сімей жертв, які стикаються з тривалим процесом горя та невизначеності, а також для широкої міжнародної спільноти, яка повинна притягнути до відповідальності осіб, винних у порушеннях прав людини. Тому, з'ясування особливостей та проблемних аспектів визнання іноземців та осіб без громадянства безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими на території України в умовах збройної агресії є важливим й актуальним.

Мета статті полягає у визначенні особливостей визнання іноземних громадян й осіб без громадянства безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими в контексті війни Російської Федерації на території України.

Виклад основного матеріалу. Статтею 20 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-IV визначено, що підстави та правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою регулюються останнім з відомих особистих законів цієї особи [1].

У міжнародному приватному праві розрізняють декілька підходів для визначення особистого закону фізичної особи: закон громадянства – означає застосування права тієї держави, громадянином якої є дана особа; закон місця проживання – означає застосування права тієї держави, де відповідна особа постійно чи переважно проживає. Якщо іноземець чи особа без громадянства постійно чи переважно проживали на території України та зникли безвісти, то визнання їх безвісно відсутніми або оголошення померлими на території України, буде регулюватися українським національним законодавством.

Згідно зі статтею 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [2]. Частина 4 статті 4 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 р. № 2505-VIII також вка-

зує, що іноземець чи особа без громадянства, яка зникла на території України, набуває правового статусу особи, зниклої безвісти, якщо така особа перебувала на території України на законних підставах [3]. Стаття 1 Закону України «Про правовий статус іноземців і осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI конкретизує законність перебування на території України зазначаючи, що іноземець або особа без громадянства перебувають на території України на законних підставах у тому разі, коли вони в'їхали в Україну та постійно або тимчасово перебувають в Україні в порядку установленому чинним законодавством чи міжнародним договором України [4].

Ст. 43 Цивільного кодексу України передбачено визнання фізичної особи безвісно відсутньою, так фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. Визнання фізичної особи померлою відбувається з підстав, що передбачені в ст. 46 Цивільного кодексу України: якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років. Частиною другою цієї статті передбачено, що фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій, причому не має значення, чи була така особа безпосереднім учасником бойових дій [5].

Особливими обставинами вважаються збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру. Тобто, події, які відбуваються зараз на території України визначаються як особливі обставини.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» особою, зниклою безвісти за особливих обставин є особа, що зникла безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру [3].

Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться в заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб зниклих безвісти за особливих обставин, у порядку, передбаченому згаданим вище законом.

Заява про визнання особи зниклою безвісти подається до відповідного територіального органу Національної поліції України. Таку заяву можуть подати родичі зниклої безвісти особи, представник військового формування, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, громадське об'єднання або будь-яка інша особа, якій стало відомо про зникнення.

Особа вважається зниклою безвісти за особливих обставин до моменту припинення її розшуку у порядку, передбаченому законом.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи померлою здійснюється за заявою в судовому порядку, відповідно до норм цивільного процесуального законодавства. Відповідна заява подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна. Стрива розглядається за участю заявника та свідків, яких заявник зазначає у стриві [6].

Після набрання законної сили рішенням суду про визнання іноземного громадянина чи особи без громадянства безвісно відсутньою, нотаріус описує належне майно цієї особи за останнім місцем проживання та встановлює над ним опіку. Якщо говорити про визнання особи померлою, то після набрання законної сили рішенням суду суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи та нотаріусу за місцем відкриття спадщини. Якщо місце відкриття спадщини невідоме, то рішення суду надсилається до державного нотаріального архіву [6].

Розглянуте питання також регламентовано у міжнародних договорах України. Двостороннім договором, у якому визначені положення щодо регулювання питання визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою є Договір між Україною і Республікою Польща «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 27 травня 1993 р. Оголошенню померлим і встановленню факту смерті присвячена ст. 23, відповідно до якої зазначене питання належить до компетенції суду тієї Договірної Сторони, громадянином якої особа була в той час, коли за останніми відомостями була живою. Суд може оголосити громадянина померлим чи встановити факт його смерті за заявою чоловіка чи дружини, що проживають на території країни, яка має винести рішення та за заявою особи, яка має намір реалізувати свої права, що виникають з спадкових або майнових відносин між подружжям, відносно нерухомого майна особи, яка померла або загинула, якщо це майно знаходиться на території тієї Договірної Сторони, суд якої має винести рішення. У таких справах застосовується законодавство Договірної Сторони, громадянином якої була та особа на той час, коли за останніми відомостями була живою [7]. Схожі положення містяться і в угоді між Україною та Республікою Молдова, але в першому відсутні положення, що визначаються визнання особи безвісно відсутньою, а лише оголошення померлою та встановлення факту смерті [8].

Досить важливим міжнародним документом у контексті визнання іноземців та осіб без грома-

дянства безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими на території України в умовах збройної агресії Російської Федерації, ще від самого її початку у 2014 році є Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи (2067) від 25 червня 2015 року присвячена зниклим особам під час збройного конфлікту в Україні [9].

У резолюції містяться детальні рекомендації українській владі щодо необхідності залучення органів та технічних засобів для ефективного розшуку зниклих безвісти. Окрім того, міститься заклик до Міжнародного комітету Червоного Хреста поділитися досвідом з українським установами. Зокрема, допомогу у підготовці національних фахівців у документації справ, надання технічної допомоги та інформування населення щодо основних аспектів міжнародного гуманітарного права, та заклик до Комісара Ради Європи з прав людини відстежувати висвітлену проблему, в ході конфлікту в Україні.

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, можна зробити висновок, що у багатьох державах функціонують спеціальні закони, які регулюють питання визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. Зокрема, щодо іноземців чи осіб без громадянства використовується прив'язка до останнього відомого особистого закону. Це характерно для таких країн як: Австрія, Італія, Федеративна Республіка Німеччина тощо. У деяких державах існують лише конкретні норми, які визначені цивільними кодексами країн, наприклад Угорщина, Польща, Чехія та ін. А у праві таких країн як Сполучені Штати Америки та Велика Британія взагалі відсутній інститут безвісної відсутності. У цих країнах можливо встановити презумпцію факту смерті особи, щодо якої не було відомостей протягом семи років лише для конкретної справи. Стосовно іноземців, використовується все та ж колізійна прив'язка *lex personalis* [10].

У контексті теми дослідження варто згадати і про способи пошуку зниклих осіб, зокрема і через призму зарубіжного досвіду. Наприклад, у Японії пошуком зниклих безвісти займається поліція, а окрім неї ще приватні детективні агентства. Також діє неурядова організація «Японська асоціація допомоги пошуку зниклих безвісти», на її сайті розміщений список зниклих осіб з певної інформацією та фотографіями.

У США з 2006 року працює національна пошукова електронна система NAMUS, яка містить дані про всіх зниклих. І важливим є те, що ця система є повністю відкритою, будь-яка особа може шукати зниклу людину за певними ознаками.

Цікавою та дієвою є практика Іспанії. У цій країні функціонує багато державних та некомерційних організацій та асоціацій. Найдієвішою можна назвати некомерційну державну асоціацію *Sosdesaparecidos*. Її особливістю є співпраця

з усіма державними правоохоронними органами та службами безпеки, і що дуже важливо, співпрацює з організаціями пошуку зниклих безвісти з Великої Британії, Польщі, Італії, Франції, Швейцарії, Литви, Нідерландів.

Відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» в Україні передбачено створення Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Зокрема, відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 29 серпня 2022 р. № 535 у Реєстрі обробляється інформація про громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які зникли безвісти за особливих обставин на території України [11]. Але, цей реєстр не є загальнодоступним. На нашу думку, доцільно було б зробити вільний доступ до такого реєстру, щоб рідні, близькі і просто не байдужі люди могли ним скористатися, адже це може пришвидшити процес розшуку зниклих осіб. Гарним прикладом для налагодження співпраці з іншими країнами є вже згаданий вище приклад Іспанської некомерційної організації «Sosdesaparecidos». Створення в Україні подібної організації, або ж співпраці з «Sosdesaparecidos», дасть змогу ефективніше працювати з розшуком зниклих безвісти осіб, особливо іноземців та осіб без громадянства.

Висновки. Отже, аналізуючи наведені нормативно-правові акти можна дійти висновку, факт наявності постійного місця проживання в Україні є ключовим у питаннях, що стосуються порядку визнання іноземної фізичної особи чи особи без громадянства безвісно відсутньою чи оголошення такої особи померлою визначальним. За чинним законодавством суди України можуть приймати до свого провадження й розглядати справу про визнання іноземної фізичної особи чи особи без громадянства безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, якщо така особа мала останнє відоме місце проживання на території України. За таких обставин порядок визначається законодавством України. Якщо особа не мала постійного місця проживання в Україні, то визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою здійснюється на підставі останнього з відомих особистих законів цієї особи.

Українське законодавство забезпечує основу для визнання іноземців зниклими безвісти, але процес може бути ускладнений відсутністю співпраці з іноземними урядами та складністю конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15/conv#n97>.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII назва Закону в редакції Закону № 2191-IX від 14.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.
4. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
7. Договір між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини в цивільних та кримінальних справах: міжнародний документ від 24 травня 1993 р. № 616_174. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174.
8. Договір між Україною та Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини в цивільних та кримінальних справах: міжнародний документ від 13 грудня 1993 р. № 498_604. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604.
9. Зниклі особи під час конфлікту в Україні: Резолюція 2067 Парламентської асамблеї Ради Європи від 25.06.2015 р. URL: [//w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/2128_rez_2067_\(2015\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/2128_rez_2067_(2015).htm).
10. Власюк І.І. Інститут безвісної відсутності та визнання особи померлою в законодавстві зарубіжних країн. Держава і право. 2010. № 47. С. 412–417.
11. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 29.08.2022 р. № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#n14>.